

BIBLIOTEKA
SHTETIT

390

€ 93.

AKADEMIA E SHKENCAVE E RPSSH
INSTITUTI I KULTURËS POPULLORE

ETNOGRAFIA SHQIPTARE

X

1981

390
C'P3

AKADEMIA E SHKENCAVE E RPSSH
INSTITUTI I KULTURËS POPULLORE

Sektori i kulturës materiale
Sektori i kulturës shoqërore

ETNOGRAFIA SHQIPTARE

39232

X

TIRANË, 1979

Abaz DOJAKA

ZGJIDHJA E MARTESËS NË SHQIPËRI

(Fundi i shek. XIX deri në ditët tona)

Institucioni i zgjidhjes së martesës është shumë i lashtë, pothuaj aq sa edhe vetë martesë.

Zgjidhja e martesës në të gjitha formacionet ekonomiko-shoqërore me klasa antagonistë ka qenë dhe mbetet një institucion vetëm në shërbim të burrit. Kjo e drejtë nuk është gjë tjetër, veçse pjellë e pushtetit të tij ekonomik. Ajo i ka shërbyer burrit si një mjet për të kënaqur interesat e tij personale dhe, në të njëjtën kohë, është përdorur nga burri si armë shtrënguese, si një dënim për gruan, kur ajo nuk i është nënshtruar vullnetit të tij. Prandaj edhe sot në vendet ku sundon kapitali, megjithëse gruas i njihet e drejta e shkurorëzimit, kjo e drejtë mbetet formale. Gruaja në ato vende, përderisa është e varur ekonomikisht nga burri, nuk mund ta ushtrojë lirisht këtë të drejtë.

Përkundrazi, në shoqërinë tonë socialiste, ku çlirimi ekonomik i gruas është arritur plotësisht, e drejta e saj për të kërkuar zgjidhjen e martesës jo vetëm që garantohet me ligj, por është, siç ka thënë shoku Enver Hoxha, «një armë lirie kundër skllavërimit të vet»¹. Sigurisht kjo armë e kryen këtë funksion kur ushtrohet në drejtim të çlirimit të gruas, të ruajtjes dhe të rritjes së personalitetit, për emancipimin e plotë të saj.

Në këtë punim do të flasim për zgjidhjen e martesës në Shqipëri në fund të shekullit XIX deri në kohën tonë, duke mos hyrë në veçoritë krahinore. Siç do të shohim nga materiali, edhe te ne zgjidhja e martesës para Çlirimit ka qenë përdorur kryesisht nga burri si një e drejtë që ka pasqyruar sundimin ekonomik të tij në familje e në shoqëri. Meqenëse praktika e këtij institucioni nuk mund të përputhej me parimet themelore të ndërtimit të shoqërisë e të familjes socialiste, materialet e Partisë dhe mësimet e shokut Enver i kanë kushtuar edhe këtij problemi vëmendje të veçantë. Me qëllim që të njihet praktika e institucionit të zgjidhjes së martesës në të kaluarën e popullit tonë, ne do të parashtrojmë si pasqyrohej ajo në të drejtën zakonore, në të drejtën kanonike e të sheriatit, si dhe në kodin civil, për të parë konkretisht padrejtësinë shoqërore në dëm të gruas dhe nevojën për të luftuar mbeturinat e tyre si pengesa të rëndësishme për krijimin e familjeve të reja dhe për zgjidhjen e atyre martesave, që e kanë humbur funksionin e tyre shoqëror.

1) E. Hoxha, *Mbi problemin e gruas*, Tiranë 1967, f. 197.

*
* *
*

Zgjidhja e martesës në Shqipëri në fund të shekullit XIX e gjer në vitin 1929, kur hyri në fuqi Kodi Civil i Mbretërisë së Zogut, nuk trajtohej nga Kodi Civil Otoman. Në pjesën më të madhe të vendit kjo çështje trajtohej sipas së drejtës kanonike dhe së drejtës së Sheriatit, ndërsa në malësitë tona sipas së drejtës sonë zakonore, Kanunit të Lekë Dukagjinit, Kanunit të Skënderbeut, Sharteve të Idriz Sulit. Kjo ndodhte sepse në malësitë e Shqipërisë, që nga Kosova gjer në Çamëri, pavarësisht nga krahina dhe feja e banorëve, administrata turke nuk mundi të stabilizohej dhe të vendoste ligjet e veta. Në zonat e ulëta, ku u vendos pushteti osman, hyri ndikimi i fortë i fesë, veçanërisht në jetën intime të familjes, të cilën ligjet shtetërore nuk e preknin drejtpërdrejt. Ndërsa kristianizmi përpiquej të impononte martesën fetare me kurorë duke e ndaluar zgjidhjen e saj, islamizmi, nga ana e tij, i dhë liri të shumta burrit për të lëshuar gruan kur të donte. Në thelb të dyja fetë kishin për qëllim nënshtrimin e plotë të gruas nga burri.

ZGJIDHJA E MARTESËS SIPAS SË DREJTËS KANONIKE (KATOLIKE DHE ORTODOKSE).

Sipas fesë katolike shkurorëzimi ndalohej. Njihej vetëm instituti i veçimit personal, domethënë i veçimit nga tryeza dhe nga shtrati. Por, në fakt, në zonat malore të Shqipërisë së Veriut me popullsi katolike, me gjithë luftën e madhe që bënte kleri dhe me gjithë kërcënimet për shkishërim dhe gjobitje, nuk u arrit kurrë që të ndalohej shkurorëzimi.

Ndarjet dhe ikjet e grave nga burrat e tyre, siç na dëshmojnë burimet e ndryshme, kanë qenë të vazhdueshme, veçanërisht në zonat e malësive të Shqipërisë Veriore. Duke filluar nga fundi i shekullit XII në vendin tonë janë organizuar disa koncile për këto probleme dhe janë dërguar relacione të shumta në Romë për «shkeljet» e ndryshme që banojnë e këtyre anëve tënë lidhur me martesat, sidomos me dëbimin e tyre nga grave?

- 2) Në aktet e koncilit kishtar të Tivarit të vitit 1199 thuhet: «Çkishërojmë të tër ata që kanë zburat gratë e tyre ose që do t'i zbojnë këtej e tutje pa gjyqin e kishës deri sa të kthehen prap tek ato.» (D. Parlati, *Iliricum sacrum*, vëll. VII, f. 29. Aktet e koncilit kishtar në Tivar 1199 në: «Burime të zgjedhura për historinë e Shqipërisë» vëll. II shek. VIII-XV). Në relacionin që Marin Bici i dërgon papa Palit V lexojmë: «Në se ikë ndonjë grue prej burrit të vet ose në dasht ndonjë freng me e lanë gruen e vet me anë të divorcit, ose me u martue me tjetër, le të mundet ai ipeshkev të ndërhyjë në këtë çështje për shumën (gjobën) sipas rritit latin (*Relacione mbi gjendjen e Shqipërisë Veriore dhe të Mesme në shek. XVII*, vëll. I, f. 71). Nga koncili shqiptar i vitit 1703 marrim vesh se «n'baft vaki që grua e kshthen me ik prej burrit t'kshten... i kshteni nuk ka izën me marr një grue tjetër, pse ligja e tenzot nuk i ep si u prish ajo martes tuj ken gjall burri e grueja... Ai pra qi merr për fat një tjetër në kam të asaj... kurvnon me të e në mos u daft asht për t'u lanë pa sakramente (*Concilium Albanum 1703*, f. 105). Ndërsa në një dokument shqip të vitit 1744 lexojmë: Kjo fshin mallkue ata chi dain graat dhe marrin chiera» (Kolë Kamsi, *Një dokument gjuhësor shqip (1744)*. «Buletin i USHT, seria shkencat shoqërore», 1958, nr. 2.

Ndryshe ndodhte në popullsinë qytetare dhe të fshatrave afër tyre, ku feja katolike ushtronte një ndikim të madh. Në këto vende, veçanërisht në popullsinë katolike të qytetit të Shkodrës, ndarjet dhe ikjet e grave ishin shumë të rralla.

E drejta familjare e fesë ortodokse e lejonte shkurorëzimin, por kjo bëhej gjithmonë me anë të kishës. Shkaqet për shkurorëzim kanë qenë të caktuara dhe të kufizuara: shkelje kurore, atentat kundër jetës, mundime të rënda, sëmundje mendore të pashërueshme etj. Megjithatë, ndarjet në popullsinë ortodokse të Shqipërisë kanë qenë të rralla, veçanërisht në fshat. Dhe, po të ndodhnin, marrëdhëniet në mes dy familjeve prisheshin, por nuk arrinin deri në atë shkallë sa të kalonin në hasmëri³.

Është me vend të përmendim se në disa zona të Labërisë me popullsi ortodokse, ku e drejta zakonore (Shartet e Idriz Sulit) ka pasur një ndikim më të madh, si në fshatrat e Bregdetit, në Senicë të Rrëzomes (Delvinë) etj., në shumicën e rasteve, ndarja bëhej sipas zakonit të vendit dhe jo sipas së drejtës kanonike. Kështu p.sh., në Senicë, e drejta e burrit për të ndarë në mënyrë të njëanshme gruan, kufizohej vetëm kur ajo akuzohej për shkelje të besnikërisë bashkëshortore, për kusari dhe për të qelburit e frymës ashtu si parashikoheshin në Shartet e Idriz Sulit. Në rastet e tjera, burri nuk merrte parasysh shkaqet e së drejtës familjare të fesë ortodokse, por do t'u paraqiste ankesat e tij pleqve të çetës, të cilët, në prani të të parëve të shtëpisë, të burrit e të gruas, do të vendosnin për ndarjen ose jo, duke zbatuar të drejtën zakonore.

Pra, megjithëse me besime fetare të ndryshme, fshatarët e Senicës, sikurse ata të Nivicë-Bubarit, Shën-Vasilit, Lukovës etj., duke qenë vazhdimisht në kontakt të ngushtë me blegtorët e Kurveleshit e të Zhulatit, të cilët kishin përqafuar fenë myslimane, nuk u larguan nga zakonet e vendit. Pikërisht në këto zona, kleri i cilësdo fe qoftë, nuk ka mundur të ushtronte ndonjë ndikim aq të rëndësishëm në masat e popullsisë së Labërisë⁴. Prandaj edhe banorët e këtyre fshatrave çështjet dhe konfliktet e ndryshme familjare i zgjidhnin duke zbatuar Shartet e Idriz Sulit.

ZGJIDHJA E MARTESËS SIPAS SË DREJTËS SË SHERIATIT

Islamizimi i një numri krahinash të vendit tonë bëri që në to, veçanërisht në qytetet, fshatrat në afërsi të tyre dhe në fshatrat fushore të zbatoheshin drejta e Sheriatit.

Sipas së drejtës së shenjtë myslimane (Sheriatit), që karakterizohej nga rregulla çnjerëzore në trajtimin e grave, shkurorëzimi, kur kërkoheshin nga burri, mund të sigurohej fare lehtë. Ishte një e drejtë e padiskutueshme e burrit, që, kur t'i tekej, ta dëbonte gruan. Dëbimi i gruas

3) Ll. Mitrusi, *Dasma në lalët e Myzeqesë*, «Etnografia shqiptare» II, Tiranë 1963, f. 186.

4) K. Nova, *Forcimi i mëtejshëm i familjes dhe lufta kundër zakoneve prapanike*. «Drejtësia popullore», 1967, nr. 3, f. 108.

bëhej me anën e një deklarami «të kam lëshuar» (të kam bërë hasha). Ky deklarami i njëanshëm ishte i prerë dhe kishte efekt të menjëherëshëm. Burri nuk ishte i detyruar të tregonte shkaqet dhe askush, as nga familja e burrit, nuk mund të vinte në diskutim vendimin e tij.

Sipas sheriatit, edhe gruas i lejohej të kërkonte shkurorëzimin, por vetëm për dy shkaqe: për impotencën e burrit dhe për shkak të vesit të bixhozit e të pijes. Për shkakun e dytë shkurorëzimi i lejohej vetëm në rast se ishte parashikuar si kusht në kontratën e lidhjes së martesës.

Pra, ndryshe nga e drejta zakonore dhe ajo kanonike, e drejta e gruas, sipas sheriatit, për të kërkuar shkurorëzim ka ekzistuar, pavarësisht se ka qenë e kufizuar. Ajo nuk mund të bëhej me anë të një deklarami të thjeshtë dhe të njëanshëm, siç vepronte burri, përkundrazi, kërkesën e saj, gruaja duhej ta bënte me padi të rregullt duke thirrur si të paditur edhe burrin. Në këtë rast padia e shkurorëzimit shqyrtohej nga gjykata e Sherisë, gjykata fetare, që përbëhej vetëm prej kadiut.

Në anë tjetër, gruaja rrallëherë ka kërkuar shkurorëzimin dhe kjo ndodhte vetëm atëherë kur ajo torturohej në mënyrë çnjerëzore nga i shoqi dhe njerëzit e tij. Por duhet pasur parasysh se, në kësi rastesh, gruaja bënte padinë kur ajo kishte shtytjen e prindërve të saj.

Edhe pse e drejta islame e lejonte shkurorëzimin në gjithë besimtarët e tij, kjo e drejtë nuk u shtri dhe nuk u zbatua njëlloj në të gjithë shqiptarët e islamizuar. Në qytetet dhe në fshatrat në afërsi të tyre e drejta e sheriatit ndihej më shumë dhe në përgjithësi ndarjet bëheshin mbi bazën e kësaj së drejte⁵. Por edhe në këto vende, veçanërisht në shtresat e varfra të popullsisë, ndarjet, për shkaqe jo të rëndësishme, opinionin shoqëror i dënonte dhe në fakt, në këto shtresa, shkurorëzimet kanë qenë mjaft të rralla.

Në zonat malore me popullsi myslimane ndarjet ndodhnin akoma më rrallë dhe, në përgjithësi, këtë të drejtë e kishin vetëm burrat. Madje ato ngjishnin për shkaqe shumë të forta, përndryshe, lënia e gruas apo lëshimi i vajzës do të lahej vetëm me gjak. Kuptohet pastaj që ikja e gruas shkaktonte një armiqësi akoma më të madhe.

LËSHIMI I VAJZËS SË ZËNË DHE ZGJIDHJA E MARTESËS SIPAS SË DREJTËS ZAKONORE

Sipas së drejtës sonë zakonore djali kishte të drejtë të lëshonte vajzën e zënë dhe burri të ndante gruan. Burri ishte titullar i pushetit në familje, prandaj gëzonte një të drejtë të gjerë për të lëshuar dhe përzënë gruan. Në të drejtën tonë zakonore epërsia e maskullit mbi femrën legalizohej me norma të veçanta, që i jepnin të drejtë vetëm burrit për të ndarë gruan⁶.

5) Në qytetet Shkodër, Burrel, Tiranë, Kavajë, Elbasan, Korçë, Gjirokastrë etj. dhe fshatrat përreth ndikimi i së drejtës së sheriatit lidhur me ndarjet ka qenë më i madh. AE, 783/67; AE 475/18, f. 26; AE 805/89 pika 87; AE 481/24, f. 153; AE 462/2 f. 74; AE pika 87; A. Dojaka, *Dasma Çame*, «Studime historike», 1966, nr. 2 f. 138; AE 547/20, f. 78.

6) *Kanuni i Lekë Dukagjinit* (KLD) nyje 31; *Kanuni i Skënderbeut* (KS) parag. 765; Rr. Zojzi, *Materiale nga ekspedita në Labëri* 1956, AE, 44/7, f. 31.

Por, pavarësisht nga e drejta e padiskutueshme e burrit për të përzënë gruan, në të vërtetë, ndarjet te shqiptarët kanë qenë të kufizuara dhe për lëshimin e vajzës së zënë dhe zgjidhjen e martesës kërkoheshin shkaqe të forta. Nyja 31 e Kanunit të Lekë Dukagjinit merret me fajet e grave, për të cilat burri mund ta zbonte gruan nga shtëpia. Sipas Kanunit të Lekë Dukagjinit burri ka të drejtë për të ndjekur gruan «po s'u pru si duhet gruaja te burri... për bracni e cubni». «Gjithashtu, për dy punë e ka fishekun në shpinë gruaja dhe për një punë i pritët theku e lëshohet: a) për kurvni dhe b) për mik të premë»⁷. Grueja lëshohet, thuhet në Kanunin e Skënderbeut, për: 1) kurvni, 2) mik të premë (po s'u vra), 3) hajni»⁸. Ndërsa, sipas Sharteve të Idriz Sulit, burri mund ta lëshonte gruan për tri arsye: për kurvni, për kusari dhe kur nuk shkon mirë me shtëpinë e burrit»⁹. Të njëjtat norma janë edhe për lëshimin e vajzës së zënë. Siç shihet, shkaqet për lëshimin e gruas janë të përafërta për të gjitha ato krahina ku vepronte e drejta zakonore.

Një nga shkaqet kryesore, që sillte si pasojë ndarjen e gruas, ishte shkëlja e besnikërisë bashkëshortore. E drejta jonë zakonore e dënonte rëndë një gjë të tillë dhe përveç së drejtës të burrit për të ndjekur gruan, duke u treguar shkaqet vetëm prindërve të saj, ai ndaj së shoqes dhe mikut të saj merrte edhe masa të tjera shumë të rrepta.

«Ata, që kanë shtat e dhunë bashkë, — thuhet në KLD, — po u vranë të dy në punë të keqe, shkojnë gjak hupës»¹⁰. Por edhe në një rast të tillë të turpëruarit duhet të vriten «me pushkë»¹¹ ndryshe, po u vranë veç e veç, familjet e të vranëve kërkojnë hakun. «Gjete bashkë kësule e shami, nënvizion Kanuni i Skënderbeut, bjeru pushkë e shkojnë në si qeni në rrush»¹². Norma të tilla shënohen edhe në kanune të tjera që vepronin në krahina të veçanta. Por, siç e vumë në dukje edhe më lart, vrasja mund të bëhej atëherë kur mashkulli me femrën ziheshin në flagrancë. Bile në Labëri, sipas Sharteve të Idriz Sulit, vrasja mund të kryhej kur gruaja dhe burri ziheshin në punë të keqe sipër rrugës, përndryshe, po të gjendeshin poshtë rrugës, lindte dyshimi se ndaj gruas mund të ishte përdorur forcë¹³.

Por më vonë, duke filluar nga fundit i shek. XIX dhe fillimi i shekullit tonë, në disa krahina, veçanërisht në zonat ku vepronin Shartet e Idriz Sulit, burri nuk lejohej ta vriste të shoqen, por e përzinte duke e çuar në derë të babait të saj. Babai ose e mbante turpin, ose i vriste të dy. Por, në të vërtetë nuk ka pasur raste që të mbahej turpi në derë; këtë gjë e dënonte opinioni shoqëror. Ajo familje, që nuk tregohej e zonja për të dënuar fajtorët, përbuzej nga shoqëria, nuk i fliste njeri, nuk i hynte as nuk i dilte kush, nuk lidhte ndonjë krushqi me

7) KLD, nyje 31.

8) KS, paragr. 763.

9) Rr. Zojzi, AE, 44/7, f. 31.

10) KLD, paragr. 920.

11) KLD, paragr. 923.

12) KS, paragr. 798.

13) Populli e shpjegon kështu këtë: në qoftë se gruaja gjendej sipër rrugës, atëherë ajo ka dashur të shkojë vetë, sepse, sado i fuqishëm të ishte burri, nuk mund ta tërhiqte me forcë, ndërsa poshtë rrugës ushtrimi i forcës është më i lehtë.

të etj. Prandaj të afërmit e gruas së lëshuar do t'i vrisnin të dy, atë dhe mikun e saj. Dhe nëse ndodhte që të vritej vetëm njeriu i huaj, atëherë do të ishte borxh gjaku, po të vritej vetëm gruaja, do të quhejshin të dobët dhe përbuzeshin nga shoqëria. Por, pavarësisht nga këto, heqja e normës që dënonte fajtorët me vrasje ishte një hap përpara.

Gjithashtu, një seri normash zakonore synonin të ruanin edhe nderin e vajzave. Këto norma parashikonin edhe vrasjen e vajzës që bëhej me barrë, ose si thuhet në Kanunin e Lekës «del' me marre». Dhe kjo është një nga normat më të rëndësishme të së drejtës sonë zakonore, që shërbente si shkak për lëshimin e vajzës së zënë. «Vajza me turp, — thuhet në Shartet e Idriz Sulit, — turpëron derën e babait»¹⁴. Dhe në rastet kur vajza e zënë dilte me turp, djali kishte të drejtë vetëm ta lëshonte, ndërsa familja e saj merrte masa të rrepta ndaj vajzës që arrinin edhe gjer në vrasje.

Lidhur me vrasjet për çështje nderi nuk ka ndodhur ndonjë rast që prindërit e të vrarëve të kërkonin gjakun e tyre, përkundrazi, në shumicën e krahinave ku vepronte e drejta zakonore, kjo më e theksuar në Shqipërinë e Veriut, do t'i thoshin atij «të lumtë dora»¹⁵. Dhe kjo gjë ka gjetur shprehje në kanun me dorëzimin gjoja të «fishekut» si kompensim për atë që ka harxhuar.

Sipas së drejtës zakonore, sidomos sipas Kanunit të Lekës dhe të Skënderbeut, gruaja bënte faj të rëndë kur nuk priste mikun në shtëpi të saj, veçanërisht kur mungonin meshkujt e shtëpisë, dhe, për «pre-mje të mikut», domethënë, kur gruaja bëhej bashkëpunëtore për vrasjen e mikut apo e tradhtonte mikun në hasmët e tij. Në rastin e parë burri e ndante gruan, në të dytin ai e vriste.

Djali i zënë ose burri kishte të drejtë ta lëshonte gruan edhe atëherë kur gruaja zihej duke vjedhur. Vjedhja ishte turp i madh dhe këtë ves nuk e duronin jo vetëm ana e djalit, por edhe prindërit dhe farefisi i vajzës. Madje, në rastin kur martesë ende nuk ishte bërë, prindërit e vajzës i thoshin dhëndrit «merre vajzën dhe fishekun», që do të thoshte: po të zihej nusja duke vjedhur të vritej dhe për këtë vepër gjak e detyrim tjetër nuk i ka palës së vajzës. Shprehja «fisheku në pajë», nganjëherë është keqinterpretuar. Në të vërtetë, shtëpia e vajzës asnjëherë nuk i ka dhënë shtëpisë së djalit fishek jo vetëm për këtë rast, por edhe për rastet e tjera që përmenden në kanun. Madje, në një kohë më të largët, në Mirditë nuk përdorej fare emri «fishek» por «shëngjetë» (shigjetë — A.D.). Kjo është një shprehje figurative që tregonte premtimin, garancinë, që prindërit e vajzës bënin ndaj prindërve të djalit. Dhe në rast se nuk dilte ashtu siç premtonte ata, atëherë merreshin masat e parashikuara në kanun.

E drejta zakonore për ndarjen e gruas nuk njihte shkaqe të tjera, veç atyre që përmendëm më lart. Por pavarësisht se këto norma, në vështrimin e parë të duken të drejta, ato drejtoheshin kundër grave dhe përligjnin shtypjen e tyre. Ndaj burrit edhe po të zihej në faj në të gjitha rastet që përmendëm, nuk merrej asnjë masë nga ana e gruas, përkundrazi ajo do të ishte nën pushtetin absolut të tij.

14) Rr. Zojzi, AE 40/3, f. 39.

15) KLD, paragr. 924.

Edhe pse ekzistonin gjithë këto të drejta, shtresat e bejlerëve e të agallarëve të vendit kërkuan të largoheshin nga këto rregulla dhe t'i jepnin liri të pakufizuar burrit, për të lëshuar gruan kur t'i tekej. Për këtë qëllim ata shfrytëzuan normat e shariatit, bazën ideologjike të fesë islame. Këto rregulla të «reja», u sanksionuan në të drejtë zakonore në ato krahina ku ndikimi i fesë islame ishte më i madh, si në Labëri, në Shqipëri të Mesme (në Malësi të Tiranës, në Malësi të Krujës e në Mat).

Kështu p.sh. Idriz Suli, një përfaqësues i shtresës së agallarëve të Labërisë, në fillim të shek. XIX, u bëri ndryshime të ndjeshme normative të vjetruara të Kanunit të Papa Zhulit, lidhur me martesën, në mënyrë të veçantë me zgjidhjen e saj.

Ndarja e gruas, sipas reformës së Idriz Sulit, bëhej me anën e debimit të njëanshëm të gruas nga burri. Idriz Suli, për t'i dhënë më tepër fuqi bindëse këtij ndryshimi të kanunit, e vuri në jetë i pari, duke detyruar dhëndrin e tij të përzinte të bijën, e cila ishte sakate dhe nuk shkonte mirë me të shoqin. Dhe, për të përligjur këtë veprim, mblodhi pleqtë e vilajetit, të cilët edhe e miratuan.

Norma të veçanta iu shtuan edhe Kanunit të Skënderbeut, me anën e të cilave lejohej ndarja edhe për shkaqe të tjera, veç atyre që përmendëm¹⁶.

Largimi nga rregullat zakonore të zgjidhjes së martesës u bë sipas interesave të bejlerëve dhe të agallarëve vendas, të tuxharit e të esnafit mysliman, pra të klasës sunduese. Por ai u bë i mundshëm për arsye se ideologjia fetare islamike, që ishte ideologjia zyrtare e feudalizmit osman, me rregullat e egra të shariatit, e pranonte si të drejtë trajtimin çnjerëzor të gruas. Ishte kjo ideologji që i njihte burrit të drejtën absolute ta bënte «hash» gruan, domethënë ta dëbonte atë dhe të merrte një tjetër¹⁷.

Është me vend të shënojmë se, pavarësisht nga normat e reja që iu shtuan së drejtës sonë zakonore lidhur me zgjidhjen e martesës, në disa krahina, si rezultat i opinionit të shëndoshë shoqëror, mbizotëroi përsëri mendimi, i cili nuk e lejonte shkurorëzimin për tekat e burrit e as për fajet e zakonshme. Në raste fajesh të tilla gruaja nuk lëshohej, por këshillohej dhe qortohej. Dhe, në qoftë se ndokush dëbonte gruan pa ndonjë arsye të rëndë, ai jo vetëm që do të qe i përbuzur dhe i dënuar nga opinioni shoqëror, por do të binte edhe në hasmëri me prindërit e gruas. Prindërit e një gruaje të tillë fatkeqe thoshnin: «Ma lype binë për miqësi, ta dhashë. Nuk kam rob për dhunë dhe as për t'u tall me të»¹⁸.

Sipas së drejtës zakonore vajzës së zënë nuk i lejohej të lëshonte djalin. Këtë të drejtë nuk e kishin as prindërit dhe të afërmit e saj. «Vajza e xanun nuk mundet me e lëshue djalin, edhe në mos e pastë

16) KS, Parag. 768.

17) Pohimi që thotë se normat e reja që iu shtuan Sharteve të Idriz Sulit lidhur me zgjidhjen e martesës ishin «një hap përpara», nuk na duket i drejtë, sepse, në të vërtetë këto ndryshime u bënë për përligjen e interesave të shtresave të pasura e të shariatit. (K. Nova, *art. cit.*, f. 107).

18) KS, parag. 775.

për sy»¹⁹, thuhet në Kanunin e Lekë Dukagjinit. «Vajza e xanun nuk ka të drejtë, për asnjë arsye, më e lëshue, të fejuarin e vet»²⁰, udhëzon Kanuni i Skënderbeut. «Ma fejove çupën e nuk ma dhe, fyerje e madhe, vetëm dyfeku e zbardh»²¹, nënvizohet në Shartet e Idriz Sulit.

E njëjta gjë mund të thuhet edhe për gruan lidhur me zgjidhjen e martesës. E drejta zakonore nuk i lejonte gruas të kërkonte ndarje dhe të largohej nga banesa bashkëshortore. Kjo ka qenë më e theksuar në popullsinë me besim katolik. Por edhe në popullsinë me besim mysliman, megjithëse sheriatit e pranonte zgjidhjen e martesës, në zonat ku vepronte Kanuni i Lekë Dukagjinit nuk kishte vlerë për gruan. Edhe sipas Sharteve të Idriz Sulit gruas nuk i njihej e drejta e largimit nga burri. Në këtë mënyrë pabarazia e gruas në martesë e familje shpallej si e vazhdueshme, ndërsa kufizimi i të drejtave shfaqej në mënyrë të qartë në pozitën e saj të vështirë në martesë. Këtu del qartë karakteri reaksionar i së drejtës zakonore, e cila sanksiononte pushtetin patriarkal të burrit në familje.

Lënia e djalit nga ana e vajzës dhe ikja e gruas nga shtëpia e burrit sillte me vete pasoja të rënda. Dhe, në ato raste kur ky veprim gjente përkrahjen e prindërve, pala e vajzës ose e gruas merrnin mbi vete një përgjegjësi të rrezikshme, sepse, jo vetëm që shkaktonin prishjen e miqësisë midis dy familjeve, por në mes tyre shkaktohej një armiqësi aq e madhe, sa vetëm pushka e ndante. Për këtë arsye edhe rastet e refuzimit të martesave dhe të largimit të grave nga shtëpia e burrit kanë qenë të rralla, sepse, sipas konceptit të gabuar të përhapur të njerëzimit, vajza martohet me atë që i pëlqen shtëpisë dhe jo për veten e saj. Dhe po të ndodhte ndonjë rast që vajza të refuzonte martesën me burrin e zgjedhur nga shtëpia, prindërit dhe të afërmit e saj do ta martonin me zor, me fishek në shpinë»²², që i jepte të drejtë palës së dhëndrit ta vriste, në qoftë se nusja largohej nga shtëpia e burrit.

Përveç përgjegjësisë së rëndë që mbante mbi vete, vajza që linte djalin nuk mund të martohej me tjetër njeri. Vajza që lëshonte djalin, «s'mund të martohet ma për të gjallët e dhëndrit me tjetër kend»²³. Madje, edhe në qoftë se djali i zënë martohej me grua tjetër, vajza e zënë më parë mbetej e lidhur. Kjo sepse «sheji as ndrohet as kthehet për të gjallë të atij që e xen vajzën»²⁴, thuhet në Kanunin e Lekë Dukagjinit. Edhe sipas Kanunit të Skënderbeut familja e vajzës së zënë nuk mund të pranonte shenjë tjetër pa u tërhequr e para, se për ndryshe binte në gjak me shtëpinë e dhëndrit. Bile familja e djalit gëzonte të drejtën për të mbajtur peng vajzën përgjithmonë, duke u lënë prindërve të saj shenjën në derë²⁵. Vetëm në rastet kur familja e vajzës ka patur arsye të forta për lënien e djalit, ndërhynte me anë të shokëve dhe të miqve për të tërhequr nga pala e djalit shenjën, ndryshe vajza nuk mund të jepej në tjetër vend, sepse, «vajza jet e lidhun, e veç me leje të dhëndrit që e pat xanë e për në hjekët dorë ky,

19) KLD, parag. 43.

20) KS, parag. 340.

21) Rr. Zojzi, AE, 40/3, f. 47.

22) KLD, parag. 43.

23) Po aty.

24) Po aty.

25) KS, parag. 327.